

بررسی اقدامات تلافی جویانه علیه اموال فرهنگی در حقوق بین الملل بشر دوستانه

مهتاب دقیق^۱، سید حسام‌الدین لسانی^{۲*}

چکیده

از آنجا که اموال فرهنگی ملت‌ها، میراث تجدیدناپذیر کل بشریت محسوب می‌شوند، لزوم رعایت اصل تفکیک بین اهداف نظامی و غیرنظامی و منع انجام اقدامات تلافی جویانه^۳ علیه اموال غیرنظامی به‌طور عام و اموال فرهنگی به‌طور خاص در خلال مخاصمات مسلحانه اجتناب‌ناپذیر است. از جمله مهم‌ترین اسناد قراردادی و عرفی بین‌المللی در خصوص منع تلافی جویی علیه اموال فرهنگی در مخاصمات مسلحانه، می‌توان به بند ۴ ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه، بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل اول الحاقی در ۱۹۷۷ و قاعده ۱۴۷ مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشر دوستانه (۲۰۰۵) اشاره کرد. با وجود اسناد مذکور، کماکان شاهد انجام تلافی جویی از سوی طرفین متخاصم و تخریب اموال فرهنگی ملت‌ها هستیم؛ نمونه این مدعا حملات تلافی جویانه عراق در جنگ تحمیلی علیه اموال فرهنگی ایران و انجام این اقدامات در شهر باستانی دوبروونیک^۴ در خلال جنگ‌های یوگسلاوی است. نتایج پژوهش حاضر، بر ضعف ساختاری قواعد موجود و لزوم تمرکز بر ضمانت اجرای اسناد مذکور تأیید می‌نماید.

کلیدواژگان

اقدامات تلافی جویانه، اموال فرهنگی، پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷، کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه، مخاصمات مسلحانه.

۱. دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم، قم، ایران.

Email: mahtabdaghigh@yahoo.com

۲. دانشیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه حضرت معصومه (س) قم، قم، ایران (نویسنده مسئول).

Email: lesani77@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۳/۲۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۶/۱۹

3. Reprisals

4. Dubrovnik

مقدمه

تعیین قلمرو مجاز برای توسل به اقدامات تلافی جویانه در حقوق مخاصمات مسلحانه مسئله‌ای بسیار مناقشه‌برانگیز است. دولت‌ها در گذشته بارها به اقدامات تلافی جویانه به‌عنوان وسیله‌ای برای مجبور کردن دیگران به اجرای حقوق مخاصمات مسلحانه متوسل شده و برای مشروعیت این اقدامات به ضعف سازوکار حقوق مخاصمات مسلحانه استناد کرده‌اند (کولب و هاید، ۱۳۹۴: ۲۷۹). ممنوعیت‌ها و محدودیت‌های انجام اقدامات تلافی جویانه در اثنای مخاصمات مسلحانه، بی‌تردید از مهم‌ترین ارکان «حقوق در جنگ»^۱ محسوب می‌شود. با آنکه کمیته بین‌المللی صلیب سرخ منع انجام اقدامات تلافی جویانه را «مطلق» می‌داند، دامنه اتخاذ این اقدامات، به‌خصوص در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی، همچنان در هاله‌ای از ابهام قرار دارد (Newton, 2010:36).

با وجود انعقاد معاهدات و توافقنامه‌های متعدد بین‌المللی در خصوص ممنوعیت انجام اقدامات تلافی جویانه علیه طرف متخاصم، به‌ویژه علیه افراد و اموال غیرنظامی مانند اموال فرهنگی ملت‌ها، شوربختانه کماکان شاهد وقوع این اعمال در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی در گوشه و کنار کره خاکی هستیم. این جنگ‌ها به بروز خسارات بسیار اعم از نابودی سرمایه‌های ملی و آثار فرهنگی، هنری و تاریخی منقول و غیرمنقول از جمله ابنیه باستانی، اماکن مذهبی، پرستشگاه‌ها، موزه‌ها و کتابخانه‌ها منجر می‌شود که یادگار پیشینیان ملل و نشانه‌های هویت ملی، میهنی و اعتقادی ایشان است و سرمایه‌های ارزشمندی هستند که نابودی یا ورود خسارت به آنها جبران‌ناپذیر و غیرقابل بازگشت است و بشریت را با خلأ و فقر گسترده‌ای در این زمینه روبه‌رو می‌سازد. برای مثال، در دهه ۸۰ میلادی در خلال جنگ ایران و عراق، دولت وقت عراق بارها علیه مناطق غیرنظامی و اموال فرهنگی ایران مبادرت به انجام حملات خصمانه یا اقدامات تلافی جویانه کرد که از آن جمله می‌توان به حملات این رژیم به مسجد جامع اصفهان، بقعه دانیال نبی در شوشتر و آثار باستانی دوره ساسانیان در قصر شیرین اشاره کرد (عسگری، ۱۳۹۵: ۵-۴). از سوی دیگر، از نخستین اقدامات تلافی جویانه ایران علیه رژیم بعث عراق، می‌توان از بمباران بانک مرکزی این کشور توسط نیروی هوایی ایران در اوایل دوران دفاع مقدس نام برد.^۲ همچنین حملات تلافی جویانه داعش در سال ۲۰۰۵ به شهر پالمیرا در سوریه

1. jus in bello

۲. شایان ذکر است که طبق اسناد موجود، از جمله گزارش سایت کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، تمامی اقدامات تلافی جویانه ایران در چارچوب قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه و با رعایت شروط و ضوابط انجام شده و زمانی این اقدامات صورت گرفته که ایران محق به انجام آن بوده و وضعیت خود را به شورای امنیت گزارش کرده است.
Available at: ICRC/Customary IHL/practice/IRI/Rule 146.

که به تخریب میراث فرهنگی این منطقه از جمله معبد باستانی «بل»^۱ منجر شد، نمونه دیگری از این اقدامات محسوب می‌شود.

متخصصان بدون توجه به ارزش و جایگاه آثار فرهنگی سایر ملل به‌عنوان میراث مشترک بشریت و آیندگان، صرفاً با هدف از میان بردن نشانه‌ها و ردپاهای هویت و ملیت دشمن، تضعیف روحیه و تهی کردن دولت و ملت طرف متخاصم از ارزش‌ها، علایق و متعلقات معنوی و مادی مربوط به نیاکان خود که پیشینه تمدن و اعتبار ایشان محسوب می‌شود، قصد غلبه بر دشمن و تلافی کردن اعمال متخلفانه و خصمانه ایشان را دارند و در این زمینه به‌ندرت به‌طور تصادفی و اغلب به‌طور تعمدی این آثار را هدف حملات تهاجمی و یا حملات تلافی‌جویانه قرار می‌دهند. به‌منظور جلوگیری از جنگ و اعمال خشونت، از جمله اقدامات تلافی‌جویانه، و ممانعت از تخریب و از میان رفتن میراث تاریخی و اموال فرهنگی ملت‌ها، طی سالیان متمادی به‌خصوص پس از جنگ دوم جهانی، چندین معاهده و کنوانسیون بین‌المللی تدوین و مورد پذیرش دولت‌ها قرار گرفته است که از جمله مهم‌ترین آنها می‌توان از معاهدات ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه، کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در خصوص حمایت از اموال فرهنگی و پروتکل اول آن در همان سال، کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ به آن، و مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه صلیب سرخ (۲۰۰۵) نام برد.

از آنجا که سالیان سال است که نقاط مختلف جهان به‌ویژه منطقه خاورمیانه درگیر مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیر بین‌المللی است و در اثنای این مخاصمات، خسارات و لطمات بی‌شماری در قالب اقدامات تلافی‌جویانه به اموال فرهنگی ملت‌ها وارد می‌شود که موجب نابودی یا تخریب کلی یا جزئی میراث باستانی تکرارنشده بشریت می‌گردد، لزوم انجام پژوهشی در این زمینه، ضروری به‌نظر می‌رسد. هدف از این پژوهش، یافتن پاسخ این پرسش است که آیا اساساً انجام حملات در قالب اقدامات تلافی‌جویانه نسبت به اموال فرهنگی دشمن، مجاز و مشروع است؟ همچنین به پرسش‌های فرعی در این زمینه پاسخ داده شود که آیا سازوکارهای حقوقی قراردادی برای حمایت از اموال فرهنگی در برابر اقدامات تلافی‌جویانه پیش‌بینی شده است؟ در صورت مثبت بودن پاسخ، آیا سازوکارهای مذکور چارچوب حمایتی جامعی برای حفظ اموال فرهنگی هر یک از طرفین در برابر اقدامات تلافی‌جویانه طرف مقابل در اثنای مخاصمات مسلحانه ایجاد کرده‌اند؟ آیا قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی می‌تواند مانع از انهدام و تخریب اموال مذکور شود؟ بر مبنای پرسش‌های مذکور، این فرضیات متصور است: انجام حملات در قالب اقدامات تلافی‌جویانه نسبت به اموال فرهنگی فاقد مشروعیت است؛ به‌منظور حمایت از اموال فرهنگی در برابر اقدامات تلافی‌جویانه، پاره‌ای سازوکارهای حقوقی قراردادی پیش‌بینی شده است؛ سازوکارهای پیش‌بینی شده، چارچوب

1. Bel Temple in Palmyra, Syria

حمایتی جامعی را برای حفاظت از اموال فرهنگی طرفین متخاصم در برابر اقدامات تلافی‌جویانه طرف مقابل در اثنای مخاصمات مسلحانه ایجاد نکرده‌اند؛ قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی نمی‌توانند مانع از انهدام یا تخریب اموال فرهنگی شوند.

تاریخچه اقدامات تلافی‌جویانه تا پیش از کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن

«تلافی‌جویی»، در معنای لغوی، اقدام غیرقانونی از جمله اقدام همراه با اعمال زور است که به شکل دفاع از خود، در پاسخ به یک نقض تعهد قبلی صورت می‌گیرد. در سال‌های اخیر تلافی‌جویی به عملی که در زمان مخاصمه مسلحانه، به میزان اقدام خصمانه‌ای که ابتدا انجام شده، اعمال می‌شود، محدود شده است (ILC, 2001: 128).

تا قرن نوزدهم اقدامات تلافی‌جویانه در شرایطی مجاز بود. در خلال جنگ‌های استقلال آمریکا، جنگ‌های ناپلئون و جنگ ۱۸۱۲ متداول بود که برای انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه کشتی‌های جنگی دشمن و توقیف اموال آنان مجوز رسمی صادر می‌شد (Roland, 2018: 43). اولین تلاش جدی برای توصیف حقوق جنگ، در «کد لیبر»^۱ یا دستورالعمل‌های ارتش دولت ایالات متحده آمریکا، در سال ۱۸۶۳ منعکس شد (Nahlik, 1988:203). ماده ۲۷ کد لیبر به اقدامات تلافی‌جویانه پرداخته است که برحسب ضرورت و به‌عنوان آخرین راه چاره در مقابله با اقدامات خشونت‌آمیز طرف مقابل، اعمال خشونت را مجاز دانسته است (Nahlik1988: 204).

اقدام بعدی جامعه بین‌المللی برای تدوین حقوق مخاصمات مسلحانه و عرف جنگ، صدور «اعلامیه بروکسل» در سال ۱۸۷۴ بود که به شکلی محدودتر از کد لیبر اما با محتوایی بهتر از آن، به موضوعات حیطه حقوق جنگ پرداخت. مواد ۱۵ و ۳۸ اعلامیه بروکسل، انجام حملات و بمباران (که اقدامات تلافی‌جویانه را نیز شامل می‌شود) در مناطق سکونت غیرنظامیان و علیه اموال غیرنظامی را ممنوع می‌کند؛ لیکن از آنجا که هیچ‌یک از دولت‌ها، به‌ویژه دولت‌های قدرتمند تمایلی به متعهد ساختن خود به رعایت این قوانین در زمان مخاصمه نداشتند، این اعلامیه به تصویب نرسید (Schindler and Toman, 1988: 22).

مؤسسه حقوق بین‌الملل بریتانیا در همان سال در اجلاسی در ژنو اعلامیه بروکسل را بررسی کرد و بر مبنای آن، «دستورالعمل آکسفورد» در خصوص قوانین جنگ زمینی را در سال ۱۸۸۰ در ماده تهیه کرد (Schindler and Toman, 1988: 35-37). مواد ۸۴، ۸۵ و ۸۶ دستورالعمل آکسفورد به اقدامات تلافی‌جویانه در مخاصمات مسلحانه می‌پردازد و ضمن تقبیح

1. Lieber Code

این اقدامات، در موارد خاص و حاد و با رعایت شرایطی معین، از جمله اصل تناسب، قواعد حقوق بشردوستانه، اصول اخلاقی و دستور فرمانده کل قوا، تلافی جویی را مجاز می‌داند. اگرچه اعلامیه بروکسل و دستورالعمل آکسفورد هیچ‌گاه از لحاظ حقوقی الزام‌آور نشدند، اما تأثیر چشمگیری بر تحولات و رویه‌های بعدی در زمینه شکل‌گیری حقوق جنگ و حمایت از اموال فرهنگی داشتند (مسعودی کوشک، ۱۳۹۶: ۲۱). بعدها اعلامیه بروکسل و دستورالعمل آکسفورد پایه‌های کنوانسیون‌های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ لاهه را تشکیل دادند. در سال ۱۹۲۹ در ژنو، کنوانسیون در خصوص رفتار با اسرای جنگی ایجاد شد که از مهم‌ترین نوآوری‌های آن، منع اقدامات تلافی جویانه علیه افراد بود. بند ۳ ماده ۲ کنوانسیون ۱۹۲۹، ضمن اعلام ممنوعیت اقدامات تلافی جویانه علیه اسرای جنگی، بر لزوم احترام و رعایت شأن انسانی آنان تأکید می‌کند (ICRC, 2018: art.2). در سال ۱۹۴۵ منشور ملل متحد در کنفرانس سانفرانسیسکو به امضای دول مؤسس آن رسید. منشور در پرتو منع توسل یا تهدید به زور (بند ۴ ماده ۲) و منحصر دانستن این حق در شرایط دفاع مشروع (ماده ۵۱)، تلافی جویی را ممنوع کرد.

رویکرد کنوانسیون‌های ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷ به اقدامات تلافی جویانه

کنوانسیون‌های چهارگانه ۱۹۴۹ ژنو، که بیشتر دولت‌ها به آنها پیوسته‌اند، محدودیت‌ها و ممنوعیت‌هایی را برای تلافی جویی علیه افراد غیرنظامی و اموال غیرنظامیان که تحت اقتدار هر یک از طرفین قرار دارند^۱، در نظر گرفته‌اند. ماده ۴۶ کنوانسیون اول ژنو، ماده ۴۷(۲) کنوانسیون دوم، ماده ۱۳(۳) کنوانسیون سوم و ماده ۳۳ کنوانسیون چهارم، ممنوعیت‌های مربوط به اقدامات تلافی جویانه علیه افراد و اموال تحت حمایت این کنوانسیون‌ها در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی را تعیین کرده‌اند. با وجود این، کنوانسیون‌های چهارگانه در خصوص اشیا و اموال فرهنگی و حمله یا تلافی جویی علیه این گونه اموال و اماکن متعلق به دشمن سخنی نراندند. کاستی‌های کنوانسیون‌های مذکور در این زمینه را پروتکل اول الحاقی به این اسناد، در سال ۱۹۷۷، تا حدود زیادی مرتفع کرده است.

پروتکل اول الحاقی، در چند ماده، به موارد منع اقدامات تلافی جویانه پرداخته است: مواد ۲۰، (و) ۵۱، (الف) ۵۲، (ج) ۵۳، (د) ۵۴، (ب) ۵۵ و (د) ۵۶، انجام اقدامات تلافی جویانه علیه

۱. این افراد عبارتند از: مجروحان، بیماران، کشتی‌شکستگان، کارکنان پزشکی و مذهبی، رزمندگان اسیر و غیرنظامیان.

اشخاص تحت حمایت، افراد و اموال غیرنظامی، میراث فرهنگی و آثار هنری و تاریخی، اشیای ضروری برای بقای غیرنظامیان، محیط زیست و تأسیسات حاوی نیروهای خطرناک را ممنوع کرده است (سیاه رستمی، ۱۳۸۹: ۳۶۴-۳۶۲، ۳۴۴).

ماده ۵۳ در خصوص حمایت از اموال فرهنگی و اماکن مذهبی اشعار می‌دارد: «با عنایت به قواعد و مقررات معاهده لاهه ۱۹۵۴ در ارتباط با حفاظت اموال فرهنگی حین مخاصمات مسلحانه و سایر اسناد بین‌المللی مرتبط، ارتکاب اقدامات زیر ممنوع می‌باشد:

۱. انجام حملات علیه ابنیه و آثار تاریخی، هنری یا اماکن مذهبی که میراث فرهنگی ملل محسوب می‌شوند؛

۲. بکارگیری اشیا و اماکن مذکور جهت حمایت از عملیات نظامی؛

۳. انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال مذکور ممنوع می‌باشد».

پروتکل دوم الحاقی که مکمل ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های چهارگانه ژنو است و به مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی می‌پردازد، در خصوص اقدامات تلافی‌جویانه ساکت است. علت این مسئله آن است که دولت‌ها مطرح کردن اقدامات تلافی‌جویانه و مشخصاً منع این اعمال را به‌نوعی به رسمیت شناختن شورشیان به‌عنوان طرف مخاصمه تلقی می‌کردند. شایان ذکر است که در ماده ۱۶ پروتکل دوم تصریح شده است که انجام «هر گونه عملیات جنگی» (که به‌طور غیرمستقیم تلافی‌جویی را نیز شامل می‌شود)، علیه میراث فرهنگی ملت‌ها و استفاده از این اموال برای مقاصد نظامی ممنوع است.

رویکرد حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی در قبال اقدامات

تلافی‌جویانه به‌طور عام

به‌منظور حل معضلات موجود و رفع کاستی‌های قواعد معاهده‌ای در زمینه حقوق بین‌الملل بشردوستانه، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ از سال ۱۹۹۵ طرح تحقیقاتی با عنوان «حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی» را بر مبنای رویه دولت‌ها، در دستور کار خود قرار داد. نتیجه نهایی این تحقیقات به تدوین ۱۶۱ قاعده عرفی در زمینه حقوق بین‌الملل بشردوستانه در سال ۲۰۰۵ منجر شد که در درگیری‌های مسلحانه اعم از بین‌المللی و غیربین‌المللی قابل اعمال هستند. قواعد ۱۴۵، ۱۴۶ و ۱۴۸ مربوط به شروط کلی انجام اقدامات تلافی‌جویانه و ممنوعیت‌های عام این اقدامات نسبت به افراد و اموال غیرنظامی در خلال مخاصمات مسلحانه است. این شروط و ممنوعیت‌ها، از سوی رویه دولت‌ها تأیید و در بسیاری از دستورالعمل‌های نظامی کشورها منعکس شده است.^۱

۱. ر.ک: دستورالعمل‌های نظامی کشورهای استرالیا، سوئد، بریتانیا، ایالات متحده و رویه دول آرژانتین، کانادا، مکزیک، هلند، نروژ، لهستان و ونزوئلا.

طبق قاعده ۱۴۵، در جایی که حقوق بین‌الملل، اقدامات تلافی جویانه خصمانه را ممنوع نکرده باشد، تلافی جویی باید با دقت و در شرایطی خاص انجام پذیرد (Henckaers & Doswald-Beck, 2005: 513). این شروط عبارت‌اند از:

۱. هدف اقدامات تلافی جویانه

اقدامات تلافی جویانه می‌توانند تنها در واکنش به نقض جدی حقوق بین‌الملل بشردوستانه^۱ و تنها به منظور وادار ساختن طرف مقابل به تبعیت از قوانین مزبور صورت گیرند. براساس قاعده ۱۵۶ حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی، نقض جدی مصداق جنایت جنگی است (هنکرتز و دوسوالدبک، ۱۳۹۱: ۷۲۸). در کنفرانس تدوین حقوق بین‌الملل لاهه، تمامی دولی که در مورد مبادرت به اقدامات تلافی جویانه پاسخ دادند، معتقد بودند که فعل متخلفانه اولیه، شرط لاینفک اقدام به تلافی است (ابراهیم گل، ۱۳۹۴: ۲۸۹).

۲. آخرین راه حل

اقدام تلافی جویانه را فقط به عنوان آخرین حربه برای وادار کردن طرف مقابل به رعایت قوانین می‌توان به کار بست، یعنی زمانی که سایر راهکارها بی‌نتیجه مانده باشند. براساس پیش‌نویس مواد مربوط به مسئولیت دولتها (ماده ۵۲)، دولت آسیب‌دیده باید پیش از توسل به اقدام تلافی جویانه از دولت مسئول بخواهد که به تعهدات خود عمل کند و دولت مسئول را از هر گونه تصمیم در خصوص اقدام متقابل آگاه کند و پیشنهاد مذاکره به آن دولت بدهد (هنکرتز و دوسوالدبک، ۱۳۹۱: ۷۲۹).

۳. تناسب

اقدام تلافی جویانه باید متناسب با تخلفی باشد که اقدام مزبور با هدف توقف آن صورت گرفته است. این قید در دستورالعمل آکسفورد (ماده ۸۶) و در پیش‌نویس مواد مربوط به طرح مسئولیت دولتها (ماده ۵۱) تأیید شده است^۲ (هنکرتز و دوسوالدبک، ۱۳۹۱: ۷۳۱).

۴. تصمیم‌گیری در بالاترین سطح دولت

تصمیم در مورد توسل به اقدامات تلافی جویانه باید از سوی بالاترین مقامات دولتی صورت گیرد. این قید در ماده ۸۶ دستورالعمل آکسفورد نیز آمده است (Henckaers & Doswald-Beck, 2005: 513).

1. serious violation of International Humanitarian Law

2. Oxford Manual, Article 86 (ibid, 208); Draft Articles on State Responsibility, Article 51 (ibid, 209)

Beck, 2005:518). منظور از بالاترین سطح آن است که فرمانده یک هنگ، گروهان، سپاه یا لشکر نمی‌تواند در خصوص مبادرت به انجام اقدامات تلافی‌جویانه راساً تصمیم‌گیری و اقدام کند (عسکری، ۱۳۹۷:۵).

۵. پایان اقدامات تلافی‌جویانه

اقدام تلافی‌جویانه باید به محض تبعیت طرف مقابل از قوانین، متوقف شود. این شرط در ماده ۸۵ دستورالعمل اکسفورد نیز تکرار شده است (هنکرتز و دوسوالدیک، ۱۳۹۱:۷۳۳). به‌دلیل اهمیت این قاعده، ماده ۵۳ طرح مسئولیت دولت‌ها دول نیز این مطلب را صراحتاً بیان می‌کند (ابراهیم گل، ۱۳۹۴:۳۰۸).

قاعده ۱۴۶، انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه افراد تحت حمایت کنوانسیون‌های ژنو را (که پیشتر ذکر شد) ممنوع کرده است. از مهم‌ترین مواد پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو، ماده ۵۱ است؛ بند ۶ این ماده ضمن تأکید بر حق ذاتی دفاع از خود، تلافی‌جویی علیه غیرنظامیان را ممنوع می‌کند.

وفق قاعده ۱۴۸، طرف‌های درگیر در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی حق توسل به اقدامات تلافی‌جویانه را ندارند. سایر اقدامات متقابل علیه افرادی که در درگیری‌ها شرکت مستقیم نداشته‌اند یا به شرکت خود پایان داده‌اند، ممنوع است (Henckaers & Doswald-Beck, 2005:526). ماده ۳ مشترک کنوانسیون‌های ژنو نیز، هر گونه اعمال خشونت علیه اشخاص را ممنوع کرده است. ماده ۴ پروتکل دوم الحاقی نیز به همین نحو، حمله علیه اشخاصی را که در درگیری‌ها نقشی نداشته‌اند یا دیگر نقشی به‌عهده ندارند، مجاز نمی‌شمارد.

قطعه‌نامه‌ها و بیانیه‌های ارکان سازمان ملل در خصوص اقدامات

تلافی‌جویانه

در سال ۱۹۶۴، شورای امنیت قطعنامه ۱۸۸ خود را در خصوص حمله انگلستان به یمن صادر کرد و ضمن محکوم کردن این عمل، اقدامات تلافی‌جویانه را مغایر با منشور سازمان ملل متحد برشمرد (Alder, 2013: 185).

شورای امنیت در سال ۱۹۶۶، قطعنامه ۲۲۸ را به‌منظور محکوم کردن اقدامات نظامی اسرائیل علیه اردن صادر و تأکید کرد که این رکن انجام اقدامات تلافی‌جویانه نیروهای ارتش اسرائیل را تحمل نخواهد کرد و در صورت تکرار این اعمال، گام‌های بیشتر و مؤثرتری بر خواهد داشت (Rubin, 2017:171).

قطعنامه ۲۶/۲۵ مجمع عمومی سازمان ملل (۱۹۷۰) تحت عنوان «اعلامیه اصول حقوق بین‌الملل حاکم بر روابط دوستانه و همکاری میان کشورها براساس منشور ملل متحد»، در اصل نخست، خودداری از انجام اقدامات تلافی جویانه از جمله به‌کارگیری زور را از وظایف دول برمی‌شمارد و انجام آن را مغایر با منشور ملل متحد معرفی می‌کند (G.A., RES26/25, 1970:11).

دبیرکل سازمان ملل طی بیانیه S/16611 مورخ ژوئن ۱۹۸۴، ضمن ابراز تأسف عمیق از حملات عراق در شهر بانه، و تأیید انجام این اقدامات از سوی کمیته بین‌المللی صلیب سرخ، اتخاذ تلافی جویی علیه شهرهای ایران و عراق را محکوم کرد.

شورای امنیت طی قطعنامه ۱۳۷۸ مورخ ۲۰۰۱ با تأکید بر مفاد قطعنامه‌های پیشین در خصوص افغانستان، ضمن درخواست از نیروهای افغان برای اجتناب از انجام اقدامات تلافی جویانه، بر لزوم پایبندی کامل این نیروها به قواعد حقوق بشر و حقوق بین‌الملل بشردوستانه تأکید می‌کند (Saikal, 2018:723).

بیانیه شورای امنیت در سال ۲۰۱۵ در خصوص تصرف شهر باستانی پالمیرا در سوریه، با ابراز نگرانی از تخریب آثار تاریخی و میراث فرهنگی این شهر باستانی به‌ویژه معبد بل^۳، که در فهرست میراث فرهنگی جهان در یونسکو به ثبت رسیده است، بر منع توسل به اقدامات تلافی جویانه تأکید کرد (S.C/DEC, 2015:3).

رویکرد کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در زمینه اقدامات تلافی جویانه علیه اموال فرهنگی

در خصوص قلمرو اجرایی این کنوانسیون باید گفت که مقررات آن، مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی را در برمی‌گیرد و بین اقدامات مسلحانه از طریق خشکی، دریا و هوا تمایزی قائل نمی‌شود.

به‌طور کلی تعهداتی که کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه در خصوص حمایت از اموال فرهنگی بر عهده طرف‌های متعاقد نهاده است، مطلق نیستند و با قید ضرورت نظامی تعدیل یافته‌اند.

1. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations approved in 25th session of the UN General Assembly
۲. قطعنامه ۱۳۷۸ شورای امنیت در خصوص اقدامات تلافی جویانه در افغانستان با تأکید و تأیید قطعنامه‌های پیشین در خصوص محکومیت القاعده و طالبان، ضمن شناسایی وضعیت بحرانی در افغانستان، به لزوم همکاری دولت این کشور با سازمان ملل متحد و نقش شورا در تشکیل دولت انتقالی تأکید می‌ورزد.
3. Temple of Bel, one of the most iconic monuments in Palmyra (Syria), destroyed by ISIS in August 2015.

ضرورت نظامی، تنها دلیلی است که می‌تواند موجب نقض تعهد حمایت از میراث فرهنگی شود؛ در واقع هر یک از طرفین مخاصمه، حتی در صورت به‌کارگیری اموال فرهنگی به‌عنوان اهداف نظامی از سوی طرف مقابل، مجاز به نقض تعهدات خود مبنی بر حمایت از اموال فرهنگی نیستند و کماکان ملزم به رعایت تعهدات خود هستند (Dulti, 2002: 152). کنوانسیون ۱۹۵۴، تخلف از تعهدات را صرفاً در مواردی که ضرورت حتمی نظامی ایجاب کند مجاز می‌داند؛ لیکن در خصوص اقدامات تلافی‌جویانه، رویکرد این کنوانسیون متفاوت است. حسب بند ۴ ماده ۴ این کنوانسیون دول عضو مکلف‌اند که از انجام هر گونه اقدام تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگی خودداری ورزند. این بند جنبه مطلق دارد، به‌طوری‌که نمی‌توان به بهانه ضرورت نظامی از آن عدول کرد. نکته‌ای که در این خصوص جای بحث و تأمل دارد آن است که انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموالی که در مجاورت اموال فرهنگی قرار دارند، اموال مذکور را در معرض خطر قرار می‌دهد. در همین زمینه، بند ۱ ماده ۴ کنوانسیون، با به‌کار بردن اصطلاح «هر گونه عمل خصمانه»، علاوه بر منع حملات هوایی، دریایی و زمینی به اموال فرهنگی، انجام هر نوع اقدام تلافی‌جویانه علیه این اموال را نیز ممنوع کرده است؛ مضافاً بر اینکه ممنوعیت مذکور، تخریب و آسیب‌رسانی با هر وسیله از جمله استفاده از مواد منفجره، بولدوزر و دیگر ابزار و تجهیزات را نیز شامل می‌شود. این بند همچنین قرار دادن تسلیحات و ادوات نظامی در محوطه پیرامون اموال نظامی را ممنوع می‌کند که با عنایت به آن، به‌کارگیری اموال فرهنگی و مناطق اطراف آنها در زمان صلح برای مقاصدی که به احتمال قوی در زمان بروز مخاصمه مسلحانه این اموال را در معرض خطر قرار می‌دهد، مجاز نیست (O'keef, 2006: 125). در عین حال، استفاده نظامی از اموال فرهنگی و محوطه پیرامون آن توسط هر یک از طرف‌های متعاقد کنوانسیون، سبب نمی‌شود که طرف مقابل از الزام به عدم اتخاذ هر گونه عمل خصمانه، از جمله اقدامات تلافی‌جویانه، آزاد گردد (مسعودی، ۱۳۹۶: ۱۳۸).

در مقدمه پروتکل ۱۹۹۹ الحاقی به کنوانسیون لاهه، بر لزوم توسعه حمایت از اموال فرهنگی در مخاصمات مسلحانه، از طریق پیش‌بینی نظام حمایت عالی، پیش‌بینی اقداماتی برای اجرای مقررات حمایتی و انعکاس پیشرفت‌های حقوق بین‌الملل تأکید شده است (مسعودی، ۱۳۹۶: ۳۴)؛ بند ۲ ماده ۶ این پروتکل، ضمن تأیید به‌کارگیری اموال فرهنگی در صورت بروز ضرورت مطلق نظامی، مقرر می‌کند که تشخیص این امر صرفاً بر عهده بالاترین مقام فرماندهی نظامی است و چنانچه امکان صدور دستور از جانب وی میسر نباشد، مقام زیردست وی مجاز به صدور دستورهای مقتضی در این زمینه است (Dulti, 2002: 41).

رویکرد حقوق بین الملل بشردوستانه عرفی در قبال اقدامات تلافی جویانه، به طور خاص نسبت به اموال فرهنگی

قاعده ۱۴۷ از مجموعه قواعد عرفی حقوق بین الملل بشردوستانه، مشخصاً به منع انجام اقدامات تلافی جویانه در خلال مخاصمات مسلحانه علیه اموال فرهنگی ملت‌ها دلالت دارد. طبق این قاعده، اقدامات تلافی جویانه علیه اموال مورد حمایت کنوانسیون‌های ژنو و کنوانسیون لاهه ناظر بر حمایت از اموال فرهنگی، ممنوع است. (Henckaerts and Doswald-Beck, 2005:523).

در مراحل تهیه متن قاعده ۱۴۷، نماینده اندونزی بر این عقیده بود که اموالی که نیازمند حمایت هستند، صرفاً به موارد طرح شده در کنوانسیون‌های ژنو محدود نمی‌شوند، بلکه به سایر کنوانسیون‌ها مانند کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه و همچنین منابع عرفی از جمله ارزش‌های اخلاقی نیز تسری می‌یابند (Henckaerts & Doswald-Beck, vol II., 2005:3456). بند ۴ ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه، که به واسطه ماده ۱۹، هم در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و هم غیربین‌المللی لازم‌الاجراست، هر گونه اقدام تلافی جویانه علیه اموال فرهنگی را منع می‌کند و به طور وسیعی منعکس کننده حقوق بین الملل عرفی است (اکیف، ۳۴۱). وفق استفساریه این کنوانسیون، در خلال مذاکرات مربوط به تدوین ماده ۴، نماینده اسپانیا اظهار داشت که اجرای مفاد کنوانسیون تنها در صورت حمایت مؤثر، واقعی و حداکثری دولت‌ها امکان‌پذیر است؛ از این رو به اعتقاد وی، طرح قاعده‌ای قراردادی به منظور جلوگیری از اعمال خودسرانه به واسطه وجود استثنای ضرورت نظامی در بند ۲ این ماده، لازم به نظر می‌رسد (Toman, 1994:94-95).

در شرح روند نگارش بند ۴ ماده ۴ آمده است که ممنوعیت اتخاذ اقدامات تلافی جویانه علیه ابنیه تاریخی و آثار هنری، پیش از این، در طرح اولیه تدوین کنوانسیون در سال ۱۹۳۸ گنجانده شده بود. همچنین ذکر شده است که برخلاف طرح یونسکو که تلافی جویی را تنها به شکل حمله یا توقیف اموال ممنوع می‌کند، در کنفرانس مربوط به تدوین کنوانسیون حاضر، برای امکان اتخاذ اقدامات تلافی جویانه علیه اموال فرهنگی هیچ استثنایی قائل نشدند و ممنوعیت انجام این اقدامات، مطلق و بدون شرط لحاظ شد (Toman, 1994:88). همچنین بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل اول الحاقی ۱۹۷۷ اقدامات تلافی جویانه در مخاصمات مسلحانه بین‌المللی علیه بناهای تاریخی، کارهای هنری یا اماکن مذهبی که میراث فرهنگی و معنوی انسان‌ها را تشکیل می‌دهند، ممنوع کرده است (هنکرتز و دوسوالدیک، ۱۳۹۱: ۷۴۱). در مراحل تصویب قاعده ۱۴۷، نماینده مصر ضمن تأیید مفاد پروتکل‌های الحاقی ۱۹۷۷، تأکید کرد که با ایتنای بر عمل متقابل، هر یک از طرفین متخاصم بر اساس حقوق بین الملل محقق‌اند که به منظور جلوگیری از خشونت‌های آتی، به هر نوع عمل خشونت‌آمیز واکنش نشان دهند. وی همچنین با اشاره به قضیه سلاح‌های هسته‌ای اظهار داشت منع تلافی جویی مطلق است و به استفاده از

همه نوع سلاح مربوط می‌شود؛ افراد و اموال تحت حمایت هرگز نباید هدف حملات تلافی‌جویی از جمله حملات هسته‌ای واقع شوند، چراکه اساساً ممنوعیت تلافی‌جویی مصرح در کنوانسیون‌های ژنو و پروتکل‌های الحاقی آن جزئی از حقوق عرفی محسوب می‌شوند (Henckaerts & Doswald-Beck, vol.II.2005:3452).

در همین زمینه، در استفساریه ماده ۵۳ پروتکل اول الحاقی نماینده بریتانیا اظهار داشت که در صورت وقوع حملات تعمدی دشمن به اموال فرهنگی این کشور و نقض جدی ماده ۵۳، بریتانیا حق اتخاذ اقدامات مقتضی برای توقف حملات را برای خود محفوظ می‌دارد، ولو آنکه واکنش این کشور مغایر با مفاد ماده ۵۳ باشد (Pictet, 1987:146). با وجود این وضعیت در مخاصمات مسلحانه غیربین‌المللی با شک و تردید همراه است، زیرا ماده ۱۶ این پروتکل محتوی هیچ ماده‌ای که شبیه بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل اول الحاقی باشد، نیست (اکیف، ۱۳۹۵: ۳۴۲). منع انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگی در بسیاری از دستورالعمل‌های نظامی و قوانین ملی کشورها^۱ از جمله کشورهای غیر عضو کنوانسیون لاهه آمده است.^۲ بند ۱ «ج» ماده ۵۰ طرح کمیسیون حقوق بین‌الملل در خصوص مسئولیت‌ها دولت‌ها نیز در مورد تعهداتی که از اقدامات متقابل تأثیر نمی‌پذیرند، مقرر می‌کند که تعهدات با ماهیت بشردوستانه، اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه را منع می‌کنند (Pictet, 2005:3452).

در شرح قاعده ۱۴۷، این نکته درخور توجه است که اسپانیا در دستورالعمل نظامی نیروهای مسلح خود، با اشاره به بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل دوم و بند ۴ ماده ۴ کنوانسیون لاهه، ضمن منع تلافی‌جویی علیه اموال فرهنگی خاطرنشان می‌سازد که صرف‌نظر از مالکیت عمومی یا خصوصی این اموال، تلافی‌جویی چه علیه میراث فرهنگی، چه میراث غیرمادی ملت‌ها ممنوع است (Pictet, 2005:3457).

پرونده پژوهی^۳ اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگی

از جمله پرونده‌های شاخص در زمینه اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگی، پرونده استراگر است.

۱. دستورالعمل‌های نظامی استرالیا، کانادا، اسرائیل، هلند، نیوزیلند، بریتانیا، ایالات متحده و قوانین داخلی بنگلادش، هلند، اسپانیا و بریتانیا.
۲. براساس گزارش کمیته بین‌المللی صلیب سرخ در خصوص عملکرد دولت ایران در جنگ ایران و عراق، ایران مشخصاً علیه شهرهای مقدس عراق مبادرت به انجام اقدامات تلافی‌جویانه نکرد. رویه مغایری وجود دارد که طبق آن حق رزرو بریتانیا به پروتکل اول الحاقی در خصوص اقدامات تلافی‌جویانه، ماده ۵۳ در مورد اموال فرهنگی را در برمی‌گیرد.

دادگاه بین‌المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق در سال ۲۰۰۵، به پرونده شکایت مدعی‌العموم علیه پاول استراگر^۱، ژنرال بازنشسته ارتش مردمی آن کشور، رسیدگی کرد که متهم به ارتکاب جنایاتی توسط نیروهای تحت فرمان وی در دسامبر ۱۹۹۱ بود. از جمله اتهامات استراگر، می‌توان از تخریب ابنیه تاریخی و فرهنگی بارزش و حائز اهمیت در منطقه‌ای در شهر باستانی دوبروونیک در کرواسی نام برد. تخریب اموال فرهنگی دوبروونیک، علاوه بر آنکه به شکل حملات خصمانه انجام گرفته بود، بخشی از آن به‌طور عامدانه و در قالب اقدامات تلافی‌جویانه و اعمال سهل‌انگارانه صورت گرفته بود که به اعتقاد دادگاه، تخریب‌های تلافی‌جویانه، در هر شرایطی، مشخصاً ناقض بند ۴ ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه هستند که اقدامات مذکور را صراحتاً منع کرده است. اتهامات وی، با استناد به قواعد قراردادی و عرفی مخاصمات مسلحانه رسیدگی شد و با استناد به استثنای ضرورت نظامی مندرج در این اسناد، در نهایت حکم شش سال حبس برای وی صادر شد (UN/Case No. IT-01-42-T,2005).

نتیجه‌گیری

با وجود قواعد معاهده‌ای مصرح در بند ۴ ماده ۴ کنوانسیون ۱۹۵۴ لاهه، بند ۳ ماده ۵۳ پروتکل اول الحاقی به کنوانسیون‌های ژنو و مقررات موجود در قاعده ۱۴۷ مجموعه قواعد عرفی حقوق بین‌الملل بشردوستانه برای منع مطلق انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگ، کماکان در خلال مخاصمات مسلحانه بین‌المللی و غیربین‌المللی شاهد اتخاذ این اقدامات به شکل تخریب، انهدام و ورود آسیب به اشیا و اموال فرهنگی ملت‌ها هستیم. علت اصلی بی‌اعتنایی برخی متخاصمان به قطعنامه‌ها و سرپیچی از اجرای موافقت‌نامه‌های بین‌المللی را باید در عبارت «ضرورت نظامی» مصرح در مفاد این معاهدات جست‌وجو کرد. با توجه به شروطی که در خصوص اتخاذ اقدامات تلافی‌جویانه عنوان شده است، یعنی در واکنش به نقض جدی قواعد حقوق بین‌الملل بشردوستانه، به‌عنوان آخرین راه‌حل، رعایت تناسب با تخلف صورت‌گرفته، تصمیم‌گیری در بالاترین سطح و خاتمه تلافی‌جویی به محض توقف نقض قانون از سوی طرف متخاصم، برای انجام این اقدامات نمی‌توان به قید ضرورت مطلق نظامی استناد کرد و اموال فرهنگی را هدف حملات تلافی‌جویانه قرار داد. این نکته را باید مدنظر قرار داد که از آنجا که اقدامات تلافی‌جویانه اعمالی عامدانه و با برنامه‌ریزی قبلی محسوب می‌شوند، از این رو وفق قواعد و مفاد کنوانسیون‌های مذکور انجام این اقدامات علیه اموال فرهنگی، اساساً ممنوع و فاقد مشروعیت است.

لازم است با بازنگری در اسناد بین‌المللی، هر گونه اقدام تلافی‌جویانه علیه اموال فرهنگی به

هر شکل و در هر زمان مطلقاً ممنوع اعلام شود و تمهیدات لازم به منظور افزایش ظرفیت‌های دیوان بین‌المللی کیفری به منظور رسیدگی به جرائم ارتكابی در این زمینه به کار گرفته شود. همچنین ضروری است تا از سوی ارکان ذی‌ربط و صلاحیت‌دار در عرصه بین‌المللی، بر حسن اجرای کنوانسیون‌ها و پروتکل‌های الحاقی در زمینه حمایت از اموال فرهنگی و ممنوعیت انجام اقدامات تلافی‌جویانه علیه آنها نظارت مقتضی صورت پذیرد. در سطوح ملی نیز باید دولت‌ها تدابیری برای حفظ اموال فرهنگی هنگام بروز احتمالی مخاصمات و ارائه آموزش‌های فراگیر به مردم و نیروهای مسلح در این خصوص اتخاذ کنند.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۴). *مسئولیت بین‌المللی دولت: متن و شرح مواد کمیسیون حقوق بین‌الملل*، چ هفتم، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۲. اکیف، راجر (۱۳۹۵). *حمایت از میراث فرهنگی در زمان مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید حسام‌الدین لسانی، چ اول، قم: نشر دانشگاه حضرت معصومه (س).
۳. سیاه رستمی، هاجر؛ کتایون حسین‌نژاد؛ افچنگی، محسن (۱۳۹۰). *حقوق بین‌الملل بشردوستانه ناظر بر حمایت از افراد در درگیری‌های مسلحانه (مجموعه اسناد ژنو)*، چ اول، تهران: مؤسسه آموزش عالی علمی _ کاربردی هلال ایران.
۴. کولب، رابرت؛ هاید، ریچارد (۱۳۹۴). *درآمدی بر حقوق مخاصمات مسلحانه*، ترجمه سید حسام‌الدین لسانی، چ اول، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
۵. مسعودی کوشک، حمید (۱۳۹۶). *حمایت از اموال فرهنگی و تاریخی در مخاصمات مسلحانه*، چ اول، تهران: گنج دانش.
۶. هنکرتز، ژان ماری؛ دوسوالدبک، لوئیس (۱۳۹۱). *حقوق بین‌الملل بشردوستانه عرفی، کمیته بین‌المللی صلیب سرخ*، چ دوم، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.

ب) مقالات

۷. ذاکر حسین، محمد (۱۳۹۵). «تخریب اموال فرهنگی به‌مثابه یک جرم جنگی»، *مجله دیپلماسی ایران*، ۱۳ شهریور ۱۳۹۵.
۸. عسگری، حسین (۱۳۹۵). «حملة صدام به میراث فرهنگی جمهوری اسلامی ایران»، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، اسفند ۱۳۹۵.

ج) سخنرانی‌ها

۹. عسکری، پوریا (۱۳۹۷). «اقدامات تلافی جویانه در جنگ ایران و عراق»، موزه دفاع مقدس، تهران، ایران.

۲. انگلیسی

A) Books

10. Dulti, M. Teresa, (2002). *Protection of Cultural Property in the event of Armed Conflict: Report on the meeting of experts*, Geneva, ICRC.
11. Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, Louise.,(2005), *Customary International Humanitarian Law*, ICRC, Cambridge University Press, Vol. I.
12. Henckaerts, Jean-Marie, Doswald-Beck, Louise.,(2005). *Customary International Humanitarian Law*, ICRC, Cambridge University Press, Vol. II.
13. Nahlik, Stanislaw. E., (1988). *Protection of Cultural Property in International Dimension of Humanitarian Law*, Martinus Nijhoff.
14. O'Keef, Roger (2006), *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press.
15. Pictet, Jean, Sandoz, Yves, et al, (1987). *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949*, Martinus Nijhoff Publishers.
16. Schindler, Diterich, and Toman, Jiri eds., (1988). *The Laws of Armed Conflict: A Collection of Conventions, Resolutions and other Documents*, 3th ed., Dordrecht: Martinus Nijhof.
17. Toman, Jiri., (1994). *La protection des biens culturels en cas de conflit arme: Commentaire de la Convention de La Haye du 14 mai 1954*, Publie par UNESCO.
18. Toman, Jiri, (1996). *The Protection of Cultural Property in the event of Armed Conflict*, Dartmouth Publishing Company.
19. Yearbook of the International Law Commission, (2001). Vol. II, part 2, "Commentary of Draft Articles of the Responsibility of States for the Internationally Wrongful Acts", UN 2007, Available at: http://legal.un.org/ilc_2001_v2_p2.pdf

B) Articles

20. Alder, Murray Colin, (2014). "The Inherent Right of Self-Defence in International Law", *Springer Press*. Available at: <http://www.springer.com/gp/book/9789400748507>
21. Bilkova, Veronika.,(2014). "Belligerent Reprisals in Non-International Armed Conflict", *International and Comparative Quarterly*, Vol. 63, Issue
22. Frulli, Micaela, (2011). "The Criminalization of Offences against Cultural Heritage in Times of Armed Conflict: The Quest for Consistency", *The*

European Journal of International Law, Vol. 22 no.1

23. Newton, Michael. A.,(2010). "Reconsidering Reprisals", *Duke Journal of Comparative and International Law*.
Available at: <http://scholarship.law.duke.edu/djcil/vol20/iss3/3/>
24. Pictet, Jean S. et al. (1952). "Commentary on Geneva Conventions of 12 August 1949", Vol.1, Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, *Martinus Nijhoff Publishers*, Geneva, ICRC.
25. Rubin, Avshalom, (2017). "The Limits of the Land: How the Struggle for the West Bank Shaped", Indiana, *Indiana University Press*.
26. Saikal, Mahmoud, (2018). Documents of Permanent Mission of Afghanistan in UN, Res.1378. Available at: [http://afghanistanun.org/2009/01/salom/Security%20Council%20Resolutions/2001-3pdf?Open&DS=S/RES/1378%20\(2001\)&Lang=E&Area=UNDOC](http://afghanistanun.org/2009/01/salom/Security%20Council%20Resolutions/2001-3pdf?Open&DS=S/RES/1378%20(2001)&Lang=E&Area=UNDOC)

D) Websites:

27. Additional Protocol II of 1977, available at:
http://www.redcross.org/images/MEDIA_CustomProductCatalog/m27740272_Additional_Protocol_II.pdf
28. https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/34942758/Cultural_Heritage_Two_Case_Studies.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1534707879&Signature=JhDL3rWpPcwGyc7Pu8zS%2FnPQu20%3D&response-content-disposition=attachment%3B%20filename%3DCultural_Heritage_Two_Case_Studies.pdf.
29. Brusses Declaration, 1874- ICRC databases on International Humanitarian Law, Available at: <http://ihl-databases.icrc.org/ihl/INTRO/135>
30. Convention for the Protection of Cultural Property in Event of Armed Conflict, 14 May 1954 available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php URL_ID=13637&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
31. Geneva Conventions of 1949, Available at: <http://www.icrc.org/eng/war-and-law/treaties-customary-law/geneva-conventions/overview-geneva-conventions.htm>
32. Rome Statute of the International Criminal Court, Available at: https://www.icc-cpi.int/nr/rdonlyres/ea9aeff7-5752-4f84-be94-0a655eb30e16/0/rome_statute_english.pdf
33. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict The Hague, 26 March 1999. Available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=152077&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
34. Resolutions adopted by the United Nations Security Council, Available at:
35. <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/>
36. Site of UNESCO, <http://en.unesco.org/news/security-council-adopts-historic->

resolution-protection-heritage

37. The Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of war,(1929), Available at: [http://en.m.wikipedia.org/wiki/Geneva_Convention_\(1929\)](http://en.m.wikipedia.org/wiki/Geneva_Convention_(1929))
38. The Lieber Code of 1863.pdf. Available at: http://archive.org/stream/pdfy-NG4E2nsEimXkB5mU/The%20Lieber%Code%20Of%201863_djvu.txt
39. UNESCO Declaration 2003, Available at: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17718&URL_DO=Do_TOPIC&URL_SECTION=201.html
40. United Nations General Assembly, Resolutions 25/26, 1970, Available at:
41. <http://research.un.org/en/docs/ga/quick/regular/25>